

เมืองบางปลาสร้อยร้อยริ้ว : คตินิยายแห่งภาคตะวันออก

ศราวุธ สุทธิรัตน์*

บทคัดย่อ

เมืองบางปลาสร้อยร้อยริ้วเป็นชื่อเรียกขานจังหวัดชลบุรีและฉะเชิงเทราในอดีตที่มีลุ่มน้ำบางปะกงตอนต้นเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงและเสมือนอยู่อารยธรรมที่มีมาแต่สมัยโบราณ การศึกษาทางคติชนวิทยาในส่วนของนิทานพื้นบ้านอันเกี่ยวเนื่องกับสถานที่สำคัญหลายแห่งทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองโบราณสามแห่งในจังหวัดชลบุรี คือ เมืองพญาเร่ เมืองศรีพิโล และเมืองพระรถ แสดงให้เห็นถึงความเจริญของอารยธรรมของแหล่งอารยธรรมในภาคตะวันออกที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากภูมิภาคอื่นอย่างชัดเจน

คำสำคัญ : เมืองบางปลาสร้อยร้อยริ้ว คตินิยาย คติชนวิทยา

บทนำ

ถ้าหากใครเปิดดูแผนที่ประเทศไทย แล้วหาชื่อจังหวัดที่มีนามว่า “เมืองบางปลาสร้อยร้อยริ้ว” ก็คงไม่มีวันได้พบ แต่สำหรับในอดีตแล้ว คนทางภาคตะวันออกรู้ดีว่าหมายถึงเมืองสำคัญสองเมืองที่อยู่คู่กันมาตั้งแต่โบราณ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่าสถานที่แห่งนี้เป็นอยู่อารยธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่แตกต่างจากอารยธรรมในภูมิภาคอื่นของประเทศไทย เมืองบางปลาสร้อยร้อยริ้ว จึงหมายถึงเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร โดยเฉพาะ “ปลาสร้อย” ที่มากมายจนถึงกับนำมาตั้งเป็นชื่อเมืองและสามารถเหื่อนเป็นริ้วได้มากมายจนนับได้เป็นร้อย...

สองเมืองที่กล่าวถึงนี้ก็คือ จังหวัดชลบุรี และจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งปัจจุบันชื่อบางปลาสร้อยเป็น

เพียงตำบลหนึ่งในอำเภอเมืองของจังหวัดชลบุรี ส่วนเมืองร้อยริ้ว ก็เรียกขานกันในเวลาต่อมาว่า เมืองแปดริ้วนั่นเอง

เมื่อเจาะลึกลงไปในพื้นที่โดยหลักฐานทางโบราณคดี พบว่าบริเวณนี้มีร่องรอยของชุมชนโบราณก่อนสมัยประวัติศาสตร์ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะมาตั้งแต่สมัยยุคหินใหม่ และพัฒนาเป็นสามเมืองสำคัญของประวัติศาสตร์เมืองชลบุรีในเวลาต่อมา คือ เมืองพญาเร่ เมืองศรีพิโล และเมืองพระรถ (ภารดี มหาขันธ์. 2530 : 28)

ตำนานเมืองพญาเร่

เมืองพญาเร่ตั้งอยู่ที่อำเภอปอทองจังหวัดชลบุรี เป็นเมืองในสมัยทวารวดี แต่การศึกษาทางโบราณคดีไม่พบโคกเนินที่เป็นศาสนสถานและแทบจะไม่พบเศษ

* อาจารย์ประจำคณะเทคโนโลยีการแพทย์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ หลงเหลืออยู่เลย ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดม (2522 ; อ้างถึงใน ภารดี มหาขันธ์. 2530 : 31) ศึกษาในเรื่อง ร่องรอยของชุมชนโบราณที่ลุ่มแม่น้ำพานทอง ได้ให้ทรรศนะว่าเมืองพญาเร้นนี้อาจจะไม่ใช่เมืองที่มีการอาศัยอยู่กันอย่างต่อเนื่องเหมือนเมืองพระรถ แต่น่าจะเป็นเมืองทางผ่านบนเส้นทางการติดต่อทางบก ระหว่างชลบุรีกับระยองในสมัยโบราณเท่านั้น

ตำนานเมืองศรีโพธิ์

เมืองศรีโพธิ์หรือในหนังสือบางเล่มใช้ว่า ศรีพะโร (ปริดา ศรีชลาลัย. 2544 : 3) อยู่ที่ตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี สำหรับผู้ที่เดินทางจากกรุงเทพมหานคร มาตามเส้นทางสายบางนา-ตราด เมื่อผ่านแยกถนนเลี้ยวเมืองก่อนเข้าตัวเมืองชลบุรี จะพบว่าบริเวณวิทยาลัยพลศึกษาจังหวัดชลบุรี เป็นช่วงที่ถนนจะเริ่มชันเหมือนขึ้นเนินเล็ก ๆ ที่เรียกว่า “คอเขา” เมื่อมองไปทางซ้ายมือจะเห็นเนินเขาสูงซึ่งเป็นเทือกเขาพระพุทธรูปทวดเขาบางทราย บริเวณเนินคอเขานั้นคือที่ตั้งของเขตเมืองศรีพะโรซึ่งติดต่อกับชายหาดบางทรายด้านขวาของถนน กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีและพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่าง เช่น ถ้วยชามเคลือบแบบสุโขทัยและจีนซึ่งมีอายุประมาณช่วงราชวงศ์หมิง สำหรับชื่อเมืองนั้น ปริดา ศรีชลาลัย (2544 : 3) เขียนเล่าไว้ในหนังสือ “เล่าเรื่องเมืองชล” ว่า “เมืองศรีพะโรเป็นเมืองท่า เรือสำเภาต่างเมืองมาค้าขายติดต่ออยู่เนืองนิจ แต่ถูกตาเศรษฐีพาโรเจ้าเมืองคดโกงบ่อย ๆ เศรษฐีพาโรมั่งมีสมบัติมาก เกวียนบรรทุกทรัพย์สมบัติของตาเศรษฐีพาโรเดินผ่านเขาข้างเขาพระพุทธรูปทวดเขาบางทรายจนเขาขาด เรียกว่าคอเขาขาดมาจนทุกวันนี้ จากเมืองศรีพะโรมีถนนไปยังพนัสนิคมขนาดกว้างของถนนเดิมคงไม่แคบกว่าแปดเมตร แต่ที่บัดนี้ขาดเป็นตอน ๆ พอเป็นคำให้ตรวจดูได้ บางตอนมีอิฐเหลืออยู่บ้าง จะเป็นถนนอิฐปูหรือถนนคันอิฐ ควรสำรวจให้แน่ชัด ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ความรู้ทางประวัติศาสตร์ตอนนี้อีกมาก”

ความในตอนท้ายที่คุณปริดา ศรีชลาลัย เขียนไว้ ทำให้ผู้เขียนรู้สึกสนใจมากและเมื่อได้ค้นคว้าในงานรวบรวมความรู้เรื่องเมืองพระรถและประวัติศาสตร์ของอำเภอพนัสนิคมซึ่งเขียนโดย อาจารย์ เจริญ ชยุติ มนต์ดำรง ทำให้ขยายพรมแดนความรู้ในเรื่องดังกล่าวไปอีกอย่างมากมาย

อาจารย์เจริญ ชยุติมนต์ดำรง ได้เขียนถึง “ถนนขอม” หรือ “ถนนพระรถ” โดยอ้างถึงการสังเกตจากแผนที่ทหารที่แสดงอาณาบริเวณของอำเภอพนัสนิคมและอำเภอใกล้เคียงในปี พ.ศ. 2464 ในแผนที่นั้นแสดงเส้นทางพิเศษอีกเส้นทางหนึ่งที่ขีดทอดจากทิศตะวันออกของเขาพระพุทธรูปทวดเมืองชลบุรี ตั้งต้นจากเมืองศรีพะโร ผ่านท้องที่อำเภอพานทอง ไปยังที่ตั้งเมืองพนัสนิคม แล้วหักไปทางทิศเหนือเฉียงดิ่งเมืองพระรถ ไปยังบ้านหัวถนน ซึ่งตามที่มาของชื่อ เพราะปรากฏซากถนนโบราณที่เหลืออยู่นี้ แล้วผ่านเขาสระสี่เหลี่ยมไปยังซากเมืองโบราณที่ชื่อศรีวัดสพระ ในอำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งคนแถวนั้นเรียกว่าเมืองพระมโหสถ และอาจารย์เจริญ ชยุติมนต์ดำรง. (2545 : 137) สันนิษฐานว่า ถนนนี้น่าจะต่อไปถึงอัญประเทศ ผ่านพระตะบอง ไปสู่จุดหมายปลายทางคือเมืองพระนคร หรือนครวัด ของประเทศกัมพูชา ซึ่งเคยมีการพูดถึง “ราชมรรคา” หรือเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินของกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรขอมจากเมืองพระนครมายังแผ่นดินสยามในสมัยที่อาณาจักรขอมกินพื้นที่ครอบคลุมอาณาบริเวณสุวรรณภูมิแห่งนี้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ปราสาทสต็อกก็อกรมในจังหวัดปราจีนบุรีที่นักโบราณคดีเชื่อว่าเป็น “ที่พักริมทาง” หรือ ปราสาทหินต่าง ๆ ในเขตอีสานตอนล่าง เป็นต้น น่าเสียดายที่การตัดถนนสุขประยูร ได้ทำให้เส้นทาง “ถนนขอม” ในอดีตเหลือแต่เพียงตำนานที่เล่าขานและร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่พอปรากฏเป็นส่วนย่อยน้อยนิดให้ลูกหลานชาวชลบุรีได้พอติดตามสืบค้นได้บ้างเท่านั้น

เมืองพระรถ

เมืองพระรถ ตั้งอยู่ที่บ้านหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ห่างจากโคกพนมดีไปทางทิศใต้ประมาณสิบสามกิโลเมตร ตัวเมืองพนัสนิคมเองก็เป็นเมืองเก่ามีข้อมูลว่าในสมัยรัชกาลที่สาม พระอินทอาสาต้นสกุลทุมมานนท์ เป็นชาวนครเวียงจันทน์ ไม่เข้าพวกกับพระเจ้าอนุวงศ์ที่คิดการกบฏกับกรุงเทพมหานคร จึงทรงให้ออกไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ ได้ไปโค่นถางป่าในอำเภอนี้และตั้งเป็นนิคมขึ้น จึงโปรดให้ยกเป็นเมืองและตัดเอาแขวงเมืองชลบุรี(บางปลาสร้อย) และเมืองฉะเชิงเทรา (แปดริ้ว) มารวมอยู่ด้วย แต่มายุบเป็นอำเภอนิคมในสมัยรัชกาลที่ห้า (ราชบัณฑิตยสถาน. 2528 : 987) ซึ่งมีปรากฏในพระนิพนธ์ของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ในโคลงนิราศฉะเชิงเทราความว่า

ชายพนัสแนวทุ่ง	ทางเกี่ยวน
พุ่มไผ่เช่นฉากเขียน	คั่นห้อง
คืดอรแอบองค์ละเมียร	เมียงฉาก อยู่แฮ
ฤแม่เมียงไม้ป้อง	ปากันก็ดโถมฯ

อชีก สวัสดิ์มงคล (2541 : 33) อดีตนายทวยพุทธิกสมาคม ชลบุรี ได้ให้ความเห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่สามนั้น พนัสนิคมยังอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไผ่ ทำให้ก่อเกิดงานหัตถศิลป์ “จักสานดี” ปรากฏเป็นหนึ่งในคำขวัญของจังหวัดชลบุรี อยู่จนตราប់ถึงทุกวันนี้

สำหรับการศึกษาทางประวัติศาสตร์ของเมืองพระรถ จากหลักฐานโบราณวัตถุและโบราณสถานที่พบในเมืองนี้ นักโบราณคดีเชื่อว่าน่าจะเป็นเมืองในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับเมืองพญาเร่ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16) และเจริญสืบเนื่องมาถึงสมัยลพบุรี จากร่องรอยของโบราณสถานซึ่งเป็นผังเมืองรูปสี่เหลี่ยม ปรากฏร่องรอยกำแพงเมืองเป็นมูลดินที่ขาดตอนเป็นช่วง ๆ สองชั้น ล้อมรอบเมืองขนาดกว้างหกสิบเส้น (ประพิศ ชูศิริ. 2534 : 11) เมื่อผู้เขียนได้ไปสำรวจสถานที่ดังกล่าว (กันยายน

2546) พบว่าในปัจจุบันตัวกำแพงดินส่วนหนึ่งได้พังทลายไปแล้วเพราะถูกถนนสายวัดโบสถ์-แปดริ้วสร้างทับซากกำแพงด้านหนึ่งไป ซากกำแพงที่เหลือปรากฏคล้ายคันนาขนาดใหญ่สูงซึ่งมีต้นไม้พุ่มขึ้นเป็นแนวกำแพงธรรมชาติโอบล้อมตัววัดหน้าพระธาตุซึ่งเป็นใจกลางของเมืองพระรถแทน พอมองเห็นเป็นโครงรูปอยู่บ้าง (รูปที่ 1) นอกจากนี้ยังมีการขุดพบพระพุทธรูปศิลปะประทับบนตัวพนัสบดี เรียกว่าพระพนัสบดี อันเป็นโบราณวัตถุคู่มือเมืองของอำเภอพนัสนิคม (รูปที่ 2)

รูปที่ 1 บริเวณกำแพงเมืองพระรถในปัจจุบัน (ถ่ายเมื่อ กันยายน 2546)

รูปที่ 2 พระพนัสบดี ประดิษฐานอยู่ที่หอพระพนัสบดี อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี (ถ่ายเมื่อ กันยายน 2546)

จากการที่ผู้เขียนได้มีโอกาสสนทนากับ อาจารย์ประดิษฐ์ คงปลื้ม (สัมภาษณ์ กันยายน 2546) อาจารย์ประจำโรงเรียนวัดบ้านศาลา ซึ่ง ณ ขณะนั้น ได้บวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดหน้าพระธาตุ ได้เล่าให้ฟังว่าการขุดค้นพบพระพุทธรูปจำนวนมากภายในบริเวณภายในเขตกำแพงเมือง และเล่าถึงตำนานเมืองลับแลที่อยู่ติดกับเขตเมืองพระรถ อันมีชื่อว่า “บ้านสระซ้อง” ว่าในสมัยก่อนบริเวณดังกล่าวจะมีถ้ำใหญ่ และมีเสียงซ้องดังมาในยามค่ำคืน ชาวบ้านเชื่อว่าเมืองอยู่ใต้ถ้ำ และใครที่เดือดร้อนอดอยากจะนำหีบหย่อนลงไปใต้ถ้ำที่อยู่ลึกลงไป ซึ่งจะมี “คนของเมืองลับแล” มาเติมข้าวปลาให้เต็มหีบ คนที่รู้จักพอก็จะหยิบเอาเฉพาะที่จำเป็นแล้วก็หย่อนหีบคืนของลงไป แต่ต่อมาด้วยความโลภชาวบ้านเมื่อได้สิ่งของแล้วก็ไม่พอ หย่อนหีบไปเรื่อย ๆ ในที่สุดก็ไม่มีของใส่กลับขึ้นมาอีก ซึ่งถ้ำดังกล่าวไม่ปรากฏในปัจจุบัน

นอกจากตัวกำแพงเมืองพระรถ ยังมีศาสนสถาน คือ เนินพระธาตุที่อยู่ตอนหลังของตัวเมืองด้านตะวันตกเป็นสถูปรูปสี่เหลี่ยม ฐานพระสถูปเป็นศิลปะแบบทวารวดี (รูปที่ 3) และทางด้านเหนือของเนินพระธาตุยังมีเนินดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกแห่งหนึ่งมีแผ่นหินปักตามมุมทิศสำคัญแสดงว่าน่าจะเป็นฐานโบสถ์หรือวิหาร

รูปที่ 3 เนินสถูปพระธาตุ ปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่ ตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม (ถ่ายเมื่อ กันยายน 2546)

ดังนั้น ในเขตพื้นที่ของเมืองบางปลาสร้อย ร้อยริ้ว อันมีแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชีวิต มีลุ่มน้ำพานทองอันแตกแขนงออกมาสู่พื้นนาพื้นไร่ ยิ่งความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดแก่แผ่นดินได้ ก่อกำเนิดอารยธรรมของเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ถึงสามเมืองด้วยกัน โดยเฉพาะเมืองพระรถ อันมีชื่อเกี่ยวเนื่องกับตำนานในปัญญาสาตก เรื่องพระรถเสน ที่ผู้เขียนพบว่ามี ความเกี่ยวเนื่องพ้องพานกับชื่อบ้านนามเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ที่น่าสนใจ และผู้เขียนได้มีโอกาสสอบถามความเป็นมาและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเมืองนี้กับบุคคลหลายท่านด้วยกัน

เมืองพระรถ มีที่มาจากวรรณกรรมเรื่องพระรถ-เมรี หรือนางสิบสองมีเรื่องย่อดังนี้ (เจริญ ชยุติ มนต์ดำรง. 2545 : 143)

พระรถเสน เป็นโอรสของท้าวรถสิทธิ์ มารดาชื่อนางเกา เป็นลูกสาวคนที่สิบสองของสามภรรยาที่ยากจน บิดาหลอกเอานางทั้งสิบสองคนไปปล่อยนางนางยักษ์เห็นเข้าก็เอามาเลี้ยงดูไว้โดยปลอมตัวเองเป็นมนุษย์ ต่อมานางทั้งสิบสองรู้ว่ามารดาเลี้ยงเป็นยักษ์จึงพากันหนี และได้มาเป็นแม่เลี้ยงของท้าวรถสิทธิ์

นางยักษ์รู้ข่าวก็คิดแก้แค้น แปลงตัวเป็นมนุษย์สวยงามได้เป็นเอกรมเหสีของท้าวรถสิทธิ์ ทำเสน่ห์จนทำให้ท้าวรถสิทธิ์สั่งให้ควักลูกตางทั้งสิบสองคนและนำไปขังไว้ในคุก ส่วนนางเกาห้องสุดท้องได้ออกอุบายและด้วยบุญเก่าจึงถูกควักลูกตาเพียงข้างเดียว

นางทั้งสิบสองคนคลอดลูกออกมาในเวลาที่แตกต่างกัน ด้วยความอดอยากจึงกินเนื้อบุตรเป็นอาหาร เว้นแต่นางเกาคนเดียวแอบเลี้ยงลูกไว้จนโต มีความเก่งกล้าสามารถมากให้ชื่อว่ารถเสน รถเสนมีไก่อันตัวเก่งตัวหนึ่งก็เอามาไปตีพ่นกับชาวบ้านชาวเมือง ทหาอาหารมาเลี้ยงชีวิตแม่ทั้งสิบสองคนตลอดมา

นางยักษ์แปลงรู้ความจริง ทหาอุบายจะฆ่ารถเสน

ใช้ให้ไปยังเมืองที่เมรีลูกสาวของตนดูแลอยู่ และฝากเอกสารลับไปด้วยให้ลูกสาวจับฆ่าเสีย โชคดีของพระรถเสนที่จดหมายลับนั้นถูกฤๅษีเปลี่ยนแปลงใจความให้กลายเป็นว่า ส่งพระกุมารมาให้เป็นสามี ให้อภิเษกกันที่ที่พบกัน เมื่อพระรถเสนหลอกถามความลับและขโมยลูกหยันธำของนางสิบสองจากนางเมรีได้แล้ว ก็อมสุราให้หลับไหล แล้วขับม้าหนีออกจากเมืองยักซ์ นางเมรีตามไปทันอ่อนนวนให้พระรถกลับ พระรถไม่ยอมกลับ นางเมรีจึงกลั้นใจตาย ก่อนตายได้อธิษฐานว่าชาตินี้นางเป็นฝ่ายตามพระรถมาด้วยความยากลำบากแสนสาหัส ชาติหน้าให้พระรถเป็นฝ่ายตามหานางบ้างและประสบความทุกข์ทรมานเช่นเดียวกัน ซึ่งสืบต่อเป็นเรื่องพระสุทนต์ มโนราห์ต่อไป

เมื่อพระรถกลับไปถึงบ้านเมือง ก็ฆ่านางยักซ์ตายคืนดวงตาให้กับมารดาและบ้ำทั้งสิบสองคน แล้วเชิญกลับมาอยู่ในวังกับพระราชบิดา จากนั้นก็กลับไปเยี่ยมศพนางเมรี เสร้าโศกเสียใจจนกลั้นใจตายตามไป

ตามรอยพระรถ

ในอำเภอพนัสนิคมและอำเภอบ้านนาเมืองมีหลายสถานที่ซึ่งมีชื่อพ้องกับนิทานพื้นบ้านเรื่องนี้อยู่มาก ผู้เขียนได้รับทราบข้อมูลจากนางบัว วิจัยภรณ์ (สัมภาษณ์. มกราคม 2545) ซึ่งเล่าเรื่องเกี่ยวกับที่มาของตำนานพื้นบ้านอย่างสนุกสนาน เพราะได้ทั้งความรู้จากนิทานและความรู้ทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่นของตนเองไปพร้อมกัน เมื่อนำมาค้นคว้าร่วมกับเอกสารที่มีผู้รู้หลายท่านได้ศึกษาไว้ ทำให้ได้รับความกระจ่างและเห็นภาพจนตามที่เคยได้ไปเที่ยวชมอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ในอำเภอพนัสนิคม มีตำบลหนึ่งชื่อว่า ตำบล "หมอนนาง" พบว่ามีถ้ำขนาดใหญ่และปรากฏหินเรียงรายอยู่มากซึ่งมีตำนานเล่าว่าเป็นบริเวณที่ซึ่งนางสิบสองไว้และหมอนที่นางใช้หนุนนอนก็กลายเป็นหินปรากฏอยู่ถึงปัจจุบัน ถัดมาที่ตำบลสระสี่เหลี่ยม มีสระน้ำโบราณไม่ปรากฏว่าสร้างในสมัยใด ชุดลงไปในพื้นที่ลานแล้งเป็น

รูปจัตุรัสหน้าตัดเรียบเสมอกันเหมือนกับใช้เครื่องจักรตัดหิน กว้าง 4 วา 2 ศอก ลึก 7 ศอก ในตำนานเล่าว่าเป็นสระที่พระรถใช้เป็นที่ให้น้ำไก่สำหรับออกแข่งตีไก่เพื่อหาอาหารมาเลี้ยงนางสิบสอง (ตำริที่บันทึกประณต. 2533 : 60) และเมื่อพระรถเจริญพระชันษาขึ้น นางยักซ์ก็ออกอุบายแต่งสาส์นให้พระรถเดินทางไปยังเมืองของนางเมรี พระรถได้นำม้าที่เลี้ยงไว้เป็นพาหนะสำหรับเดินทางไปด้วย และที่วัดหน้าพระธาตุแห่งนี้ อาจารย์ประดิษฐ์ คงปลื้ม ได้พาผู้เขียนไปชม ศิลาลังก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งซึ่งจะเป็นร่องขนาดใหญ่ พร้อมกับอธิบายว่า นี่คือ "รางน้ำสำหรับม้าของพระรถ" หรือ "หินรางม้า" ที่ใช้สำหรับเลี้ยงม้าประจำพระองค์ ในระหว่างทางได้ผ่านไปยังอาคารพระฤๅษีที่ได้แปลงสารใหม่ให้ ซึ่งปัจจุบันเป็นศาลฤๅษีบนแหลมเขาหมู่บ้านไร่หลักทอง และชื่อไร่หลักทองเอง ก็มีความหมายถึงบริเวณที่พระรถเสนนำม้าไปผูกหลักเอาไว้นั่นเอง เมื่อแผนการที่วางเอาไว้ผิดพลาดนางยักซ์จึงเกิดความแค้นถึงขีดสุดและขาดใจตาย (บางตำนานเล่าว่าถูกรถพระรถยิงจนตาย) เมื่อสิ้นชีพลงร่างกายเดิมซึ่งเป็นแพศยาก็ขยายใหญ่ขึ้น ส่วนหน้าอกหรือ "นม" ปรากฏเป็นซากศพอยู่ที่ "บ้านโคกพนมดี" ในเขตตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม ส่วนหัวเข้าของนางซึ่งเป็นซากขนาดใหญ่เกิดเป็นโคกขึ้นที่ในเขตอำเภอบ้านนาเมือง มีชื่อว่า "โคกหัวเข้า" และต่อมาก็เพี้ยนเป็น "โคกหัวเข้า" บริเวณนั้นเป็นที่ตั้งของวัดโคกหัวเข้า ซึ่งในสมัยของผู้เขียนเป็นเด็ก ชื่อของโคกนี้ก็ตัดสั้นลงจนเหลือเพียงแค่ "วัดโคก" เฉย ๆ เสียแล้ว ในปัจจุบันได้มีการเติมสร้อยคำเข้ามาเป็น วัดโคกท่าเจริญ ซึ่งแทบจะไม่เห็นเค้าเดิมของตำนาน "โคกหัวเข้า" นี้ก็เลยส่วนร่างกายที่เหลือของนางก็เปื่อยเน่าเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา แต่เนื่องจากร่างกายมีขนาดใหญ่โตมาก จึงมีซากหนองขึ้นเต็มไปหมด บริเวณดังกล่าวที่เป็นส่วนร่างกายของนางยักซ์ที่อยู่ระหว่างโคกพนมดี และโคกหัวเข้า จึงเรียกว่า "โคกขี้หนอง" ซึ่งเป็นอีกสถานที่หนึ่งในเขตอำเภอบ้านนาเมือง สำหรับเลือดของนางยักซ์ที่

ไหลอาบลงสู่แผ่นดินและทำให้ดินในบริเวณนั้นเกิดเป็น
สีแดง จึงเรียกบริเวณนั้นว่าบ้านโคกดินแดงในเวลาต่อมา
ในหนังสือบางเล่มยังเขียนเล่าเพิ่มเติมว่าชื่อ“เมืองแปดริ้ว”
นั้นก็มีที่มาโยงจากคตินิยายเรื่องนี้ โดยเล่าว่านางเมรี
ซึ่งเป็นยักษ์ เมื่อตามพระรถมาถึงเมืองนี้ได้จับชาวเมือง
ฉีกกินออกเป็นริ้วถึงเจ็ด-แปดริ้ว จึงเรียกว่าเมือง
แปดริ้วในปัจจุบัน (กฤษณา สินไชย. 2545 : 125) ซึ่ง
บังเอิญผู้เขียนได้เห็นชื่อป้ายโฆษณางานทอดกฐินของ
วัดเจ็ดริ้ว ในอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ไม่
ทราบเหมือนกันว่าความหมายจะมาเกี่ยวเนื่องกับ
ตำนานเรื่องนี้หรือไม่ หรือมีความหมายดังที่ส่วนใหญ่
เข้าใจกัน คือ มีความอุดมสมบูรณ์จนสามารถจับปลาที่
มีขนาดใหญ่สามารถแล่นเป็นริ้วได้ถึง เจ็ด-แปดริ้ว กันแน่?

ตำนานเรื่องเมืองพระรถนี้เป็น การนำ
คตินิยายพื้นบ้านมาปรับให้เข้ากับสภาพท้องถิ่น จาก
การศึกษาของผู้เขียนพบว่า นอกเหนือจากในภูมิภาค
ตะวันออกซึ่งนิทานพระรถเมรีจะมีบทบาทปรากฏเป็น
ตำนานแห่งภูมิภาคแล้ว ในภาคใต้ และภาคเหนือเอง ก็
มีตำนานเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่มาก ศิราพร ณ ถลาง (2545
: 134) ได้ศึกษาในทางชาติพันธุ์ในพื้นที่ในภูมิภาคต่าง ๆ
พบว่า เรื่องนางสิบสองปรากฏทั้งในคตินิยายของชาว
ไทลื้อ ชาวไทเขิน ไทใหญ่ ไทยวน รวมทั้งในภูมิภาค
ของลาวและอีสาน เพียงแต่ใช้ชื่อแตกต่างกันไป เช่น
จันทโสภา หมากตาสิบสองนาง เป็นต้น สำหรับการ
ศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองพระรถ
มีงานศึกษาของ เจริญ ชยุดิมนต์ดำรง (2545 : 40)
ซึ่งใช้เวลากว่าสี่สิบปี ในการเสนอประเด็นที่ว่าเมือง
พระรถในประวัติศาสตร์น่าจะเป็นเมืองที่ชื่ออินทปรัศว
หรืออินทปัตถ์

ตำนานพานทอง

อำเภอพานทอง เป็นอีกอำเภอหนึ่งที่ติดกับ
อำเภอพนัสนิคมด้วยระยะทางประมาณสิบกิโลเมตร
ชื่อเดิมของอำเภอนี้คืออำเภอท่าตะกูต และเปลี่ยนเป็น

เป็นพานทองเมื่อปีพุทธศักราช 2441 (คณะกรรมการ
ฝ่ายประมวลเอกสารฯ. 2544 : 166)

ชื่อท่าตะกูตนี้ยังมีพุดกันอยู่บ้างในพื้นที่ คน
เฒ่าคนแก่ในท้องถิ่นได้เคยเล่าให้ฟังว่า ตะกูต มาจาก
ชื่อเรือโบราณคือเรือกูต เนื่องจากบริเวณนี้แต่เดิมเป็น
แหล่งค้าขายทางน้ำ เพราะมีแม่น้ำพานทองไหลผ่าน
เป็นแม่น้ำที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกงในสมัยโบราณ
คนจาก “แปดริ้ว” หรือ “พระนคร” ก็จะเดินทางมา
ค้าขายชุมนุมกันที่บริเวณนี้ ผู้เขียนได้ตรวจสอบกับ
พจนานุกรมหลายเล่ม ได้แก่พจนานุกรมฉบับเฉลิม
พระเกียรติปี พ.ศ. 2530 ซึ่งให้ความหมายของตะกูตไว้
เหมือนกันว่า ตะกูต : หางเสือเรือ จังกูต หรือจะกูต
ก็เรียก ซึ่งเรือกูตเองก็ยังไม่ทราบหลักฐานที่เป็นลาย
ลักษณ์อักษร

สำหรับแม่น้ำพานทองในปัจจุบันมีสภาพเป็น
เพียงคลองเล็กๆ ที่ตื้นเขินจนสามารถสัญจรได้ จึงมี
การสร้างถนนขึ้นมาแทนที่ ส่วนชื่อของ “พานทอง” นั้น
ผู้เขียนได้รับทราบจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่หลาย
ท่านว่า เศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งเดินทางมายังเมืองนี้ได้ทำ
พานทองคำตกลงมาจึงเรียกบริเวณนี้ว่า “พานทอง” อีก
ตำนานหนึ่งก็เล่าว่า ถิ่นนี้ในอดีตเป็นที่อยู่ของเศรษฐีที่
มีชื่อว่า พานทอง จึงเรียกตามชื่อของท่านเศรษฐีผู้นี้ ใน
ส่วนของผู้เขียนเองนั้น ได้เคยมีโอกาสสนทนากับ อธิ
สวัสดิมงคล (สัมภาษณ์. เมษายน 2540) อดีตนายకు
พุทธิกสมาคมชลบุรีผู้ล่วงลับ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ที่เป็น
ความภาคภูมิใจของคนหนึ่งของจังหวัดชลบุรีผู้มีความสนใจ
ทางวัฒนธรรมและวรรณคดีได้ให้ความเห็นที่น่าสนใจกับ
ผู้เขียนเป็นอย่างสูง โดยเสนอว่า “พานทอง” นั้น คำว่า
พาน น่าจะมาจาก “ผ่าน” และทอง คือนัยยะที่แสดงถึง
ความเจริญรุ่งเรืองทางเกษตรกรรม การเจริญงอกงาม
ของรวงข้าวที่แตกออกเป็นสีเหลืองอร่ามไปทั่วทุ่งอัน
อุปมาเหมือนกับทองคำธรรมชาติในพื้นที่แผ่นดิน เช่น
เดียวกับที่เราเรียกแผ่นดินไทยว่าสุวรรณภูมิ อธิ
สันนิษฐานว่า ในอดีตเจ้าฟ้ามหากษัตริย์เสด็จ

พระราชดำเนิน “ผ่าน” บริเวณนี้ และเรียกขานกันว่า “ผ่านทอง” แล้วเพี้ยนมาเป็น “พานทอง” เนื่องด้วยเมืองบางปลาสร้อยเองมีประวัติศาสตร์การการเสด็จผ่านของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินมาหลายพระองค์ ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จมาตีเมืองจันทบุรี และแะพักพลที่เมืองบางปลาสร้อย บริเวณวัดใหญ่อินทารามในปัจจุบัน トラวจนถึงหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ห้าในพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2419 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ในวันนี้เราคิดจะไปเล่นไบเล่นสักหน่อยหนึ่งแต่คลื่นลมจัด จึงได้รอเสียต่อบ่ายจึงจะไป แล้วไปนั่งดูเขาทำทอง อ้ายเจ๊กตัวงเป็นช่างอยู่ที่บางปลาสร้อยเดิมเมื่อคราวก่อนเราอยากจะทำลูกประคำกัลปังหาให้ทิพมงคลเขา ทำเครื่องมือไม่มีมา จึงได้ไปบางปลาสร้อยไปคบค้ากับเจ๊กคนนี้แล้ว พามาถวายตัว เราให้เงิน 3 ตำลึงแทนเบี้ยหวัด มาคราวนี้มันคงเอาลูกประคำกัลปังหากิ่งเรียบร้อยมาให้ 2 สาย เราให้เลื่อมมันตัวหนึ่งกับจะให้เงินแทนเบี้ยหวัดเสียด้วย” (อรรถ สวัสดิ์มงคล. 2541 : 8)

ชื่อเสียงของงานช่างทองของจังหวัดชลบุรีนั้นมีชื่อมานานไม่แพ้ในจังหวัดอื่นใด โดยเฉพาะในอำเภอบางพานทองมีแหล่งผลิตงานศิลปะของช่างทองที่ขึ้นชื่อจนเป็นเอกลักษณ์ของคำขวัญประจำอำเภอคือ “เมืองอิฐแกร่ง แหล่งเกษตร เขตอุตสาหกรรม คุณธรรมหมอพระ ศิลปะช่างทอง”

ผู้เขียนเองก็ไม่อาจคาดเดาได้ว่าในความสัมพันธ์นี้จะเกี่ยวเนื่องไปถึงที่มาของชื่อ “พานทอง” ดังที่ อรรถ สวัสดิ์มงคล ได้ให้ความเห็นไว้หรือไม่

บนเส้นทางของการศึกษาทางคติชนวิทยา

ในภูมิภาคตะวันออกนี้ ได้รับเอาวัฒนธรรมของพูนและเจณะที่รวมกันเป็นมหาอาณาจักรขอมอันยิ่งใหญ่แผ่ขยายอิทธิพลสู่ภูมิภาคอีสานตอนล่างและภาคตะวันออกทั้งหมด (ศิราพร ณ ถลาง. 2545 : 35)

ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะด้านมากมาย ทั้งในรูปแบบประติมากรรม สถาปัตยกรรม ภาษา หรือแม้แต่คตินิยมที่เกี่ยวข้อง ชื่อบ้านนามเมืองหลายแห่งเป็นการรับเอาภาษาของกัมพูชาประเทศเข้ามาผนวก เช่น ฉะเชิงเทรา แปลว่าคลองลึก บางปะกง...ปะกง แปลว่า กุ้ง สามมุก แปลว่ารังนก บางสะพาน แปลว่าแหล่งนา แกลง แปลว่าเหยี่ยว เพ็ญ “บ้านเพ” แปลว่านกนางนวล (อรรถ สวัสดิ์มงคล. 2541 : 39) สำหรับเมืองบางปลาสร้อย หรือบางปลาสร้อยร้อยริ้วก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีตำนานเล่าขานถึงที่มา สอดรับกับสถานที่ ก่อเกิดเป็นคตินิยมแห่งภาคตะวันออกโดยเฉพาะตำนานเรื่องพระรถเสน อาจจะได้ว่าเป็นนิทานพื้นเมืองหลักของภูมิภาคนี้เลยทีเดียว

การศึกษาทางคติชนวิทยาในส่วนของนิทานพื้นบ้านนี้เป็นความสนใจของผู้เขียนที่เกิดจากความประทับใจในความเป็นมาของชาติภูมิและการรับรู้เรื่องราวที่ถ่ายทอดผ่านมุขปาฐะของผู้ใหญ่หลายต่อหลายท่านซึ่งสิ่งที่ได้รับรู้ในบางเรื่องก็มีคุณค่าอันหาที่เปรียบมิได้ ผู้เขียนเห็นด้วยกับงานเขียนของผ่องพรรณ มณีรัตน์ (2529 : 95) ที่ว่าการศึกษาทางคติชาวบ้านจะเป็นกระจกส่องให้เห็นวัฒนธรรม ให้รายละเอียดทางชนบประเพณี และยังเป็นการแสดงออกของชาวบ้านในด้านความเชื่อและทัศนคติ เช่น การวิเคราะหเทพนิยาย ในขณะที่ เฮอส์โกวิตส์ (Herskovits) นักมานุษยวิทยาได้กล่าวว่าเนื้อหาของคติชาวบ้านไม่ใช่เป็นแต่เพียงการแสดงออกทางวรรณกรรมของชาวบ้าน แต่เป็นการบรรยายทางชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งหากได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบแล้ว ย่อมช่วยให้เราสามารถเข้าใจหรือเห็นภาพวิถีชีวิตของประชาชนได้ ภาพชีวิตที่ได้เรียนรู้จากนิทานพื้นบ้าน นอกเหนือจากความชื่นชมในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในการสอดร้อยวรรณกรรมพื้นบ้านให้เกี่ยวเนื่องกับชื่อสถานที่อันมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังทำให้เกิดความสนุกสนานในการเรียนรู้และแผ่ขยายองค์ความรู้ในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะ

เป็นงานวรรณคดี ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ให้
ผลดีออกอย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อน และทำที่สุด

คือความภาคภูมิใจและรักในแผ่นดินอันเป็น “บ้านเกิด”
และ “เมืองนอน” ของตนเอง

บรรณานุกรม

- กฤษณา ลินไชย. (2545) **แดนดินถิ่นไทย ชื่อบ้านนามเมือง**. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2544) **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดชลบุรี**. กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว.
- เจริญ ชูติมันต์ดำรง. (2545) **อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี ไม่ใช่เมืองพระรถในประวัติศาสตร์**.
ชลบุรี : งามช่าง.
- ดำริห์ ปั้นประถนต. (2533) **พนสนิมคม เมืองพระรถ**. ชลบุรี : กมลศิลป์การพิมพ์.
- บัว วิทยาภรณ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ศราวุธ สุทธิรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ ต.พานทอง อ. พานทอง จ. ชลบุรี.
เมื่อมกราคม 2545.
- ประดิษฐ์ คงปลื้ม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ศราวุธ สุทธิรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดหน้าพระธาตุ อ. พนสนิมคม
จ. ชลบุรี. เมื่อธันวาคม 2546.
- ประพิศ ชูศิริ. (2534) **ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ที่แหล่งโบราณคดีโคกพนมดี จังหวัดชลบุรี**. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร.
- ปรีดา ศรีชลาลัย. (2544) **เมืองชลบุรีในประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- พงษ์พันธุ์ มณีรัตน์. (2529) **มานุษยวิทยากับการศึกษาชาติชาวบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาวดี มหาจันทร์. (2530) “ชลบุรีในประวัติศาสตร์,” ใน **ร่มเกล้าชาวชล**. กรุงเทพฯ : พิษณุเศ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2528) **อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 4**. กรุงเทพฯ :
ไทยมิตรการพิมพ์.
- ศิริพร ณ ถกลาง. (2545) **ชนชาติไทยในนิทาน : แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ :
พิษณุเศพริ้นท์ติ้งเซ็นเตอร์.
- อธิก สวัสดิ์มงคล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ศราวุธ สุทธิรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ยุวพุทธิกสมาคมชลบุรี วัดกำแพง
ต.มะขามหย่ง อ. เมือง จ.ชลบุรี. เมื่อเมษายน 2540.
- อธิก สวัสดิ์มงคล. (2541) **เล่าเรื่องเมืองชล**. กรุงเทพฯ : ประชาชน.